

Anyanyelvhasználathoz való jog az óvodai nevelésben (kárpátaljai kutatási eredményekből)

NÁNÁSI-MOLNÁR ANITA

The right to the usage of the mother tongue in the preschool education (based on the outcome of researches performed in Transcarpathia)

The questions concerning the right and possibility of the mother tongue's usage are frequently recurring in the linguistically diversified and constantly changing environment of the Carpathian basin among the jurists and linguists too. In terms of national minorities, from a linguistic point of view education is essential, as it has a major influence on the formation of a national minority's identity. This paper summarizes language rights and laws in Ukrainian preschool education. The paper is based on a research which took place in Transcarpathia (Ukraine) and Vojvodina, officially Autonomous Province of Vojvodina (Serbia) between 2012-2015. The research data was gathered through questionnaires and interviews with the participation of 330 parents and 15 teachers/educators. According to the results of the research, the usage of the mother tongue within the Hungarian educational system in Transcarpathia is considered as "important" by the majority of the Hungarian parents and also by 2/3 of the Ukrainian parents. The kindergarten teachers from both regions who took part in this research consider the language of preschool education as a major tool which can be used by the community in order to avoid assimilation. On the other hand, the granting of the rights regarding the usage of a language cannot guarantee the actual usage and further existence of a particular language on its own. Therefore it is not sufficient to possess the right to use a particular language, it is necessary to actually use it in everyday life.

Bevezető

A Kárpát-medence nyelvileg változatos és folyton változó közegében az anyanyelvhasználathoz való jog kérdése és tárgyalása visszatérő téma a jogászok, de a nyelvészek körében is. Az állam nyelvének oktatása az óvodai nevelési nyelv kapcsán (is) egy sajátos „tannyelvi diszkriminációt” mutat, ugyanis az anyanyelvű tanulókéval azonos mércével méri a nemzetiségi tanulókat, diákokat is.¹ Ugyanakkor (jelen tanulmány témájához illeszkedve) az óvodai nevelés alapvető feltételeit sem teremti meg az állam (például számos óvodában nincs elég hely stb.).

1 Vö.: TÓDOR Erika Mária: Hogyan lehetne jobban? Tantervfejlesztés és mellérendelő kétnyelvűség, avagy az oktatásszervezési döntéshozatalokat befolyásoló tényezőkről. *Magiszter*, 2007/IV. évfolyam, 3-4. szám, 1.

A kisebbségi közösségek megerősítését illetően központi kérdés az oktatás. Fontosságát főként az adja, hogy hatással van a kisebbségek identitásának formálására. Ez a formálás lehet pozitív és negatív irányú is. Negatív irányban olyan mechanizmusok léteznek,² amelyek a kisebbségek rovására működnek. Ilyenek például a kisebbség igényeihez nem igazodó iskolahálózat vagy a diszkriminatív eljárások a nevelési tervek, tantervek tartalmában és módszertanában, különösen ami a többségi nyelv oktatását illeti. A kisebbség nyelvét és kultúráját célzó fenntartás folyamatában így tehát elengedhetetlen, hogy az óvodákat, iskolákat alapítson és tartson fenn. Mindezek alapján jelen tanulmányban kárpátaljai magyar és ukrán szülők, valamint kárpátaljai és vajdasági óvónők válasza alapján próbálom körüljárni az óvodai nevelésben használható nyelvhez való jogok kérdését.

Az anyanyelvhasználathoz való jogokról az ukrainai oktatásban

A független Ukrajnában az ország irányítása, a törvényhozás centralizált módon történik (jelenleg zajlanak azok a törekvések, amelyek az ország decentralizációját hivatottak előkészíteni). Törvényt – legyen az gazdasági vagy oktatási – csak a mindenkori parlament fogadhat el, a törvényeket kiegészítő rendeleteket pedig az elnök, a kormány és a miniszterek adhatnak ki, valamint a megyei oktatási hatóságok, hivatkozással a felsőbb szintű jogszabályokra.

Az állami nyelvpolitika alapjait Ukrajna alkotmánya határozza meg, a nyelvek alkalmazását Ukrajnában pedig kizárólag az erről szólótörvény, melynek normáira épül a többi jogszabály, melyek megszabják a nyelvek használatának sajátosságait a társadalmi élet különböző szféráiban.³

Trianon után a magyar óvodahálózat asszimilációja jellemezte Kárpátalját (is). Ennek az intézményrendszernek a mélypontját a szovjet rendszer jelentette, amikor is megszűntek a magyar óvodák, „bár a magyar falvakban az óvónők többsége magyarul szólt a gyerekekhez...”⁴ Magyar nyelvű óvodai nevelésről tehát nem beszélhetünk 1988 előtt, noha az óvodai hálózat kiterjedtnek mondható: majdnem mindegyik faluban működött óvoda, a kisebb településeken általában két csoporttal (egy bölcsődei és egy vegyes korosztályú óvodai csoport). A városokban pedig 1989-ig egyáltalán nem volt magyar nyelvű óvoda, még a magyar többségű Beregszászban sem.⁵ A '60-as évektől megnyíló óvodákat általában az egyháztól vagy kulákoktól, zsidóktól elkobzott épületekben működtették. Az óvodák megnyitására a dolgozó nők segítése érdekében nagy szükség volt, mivel az akkori rendelkezések szerint a munkahellyel

2 Vö.: SÁROSI-MÁRDIROSZ Krisztina: A kétnyelvűségről és általában a nyelvi jogokról. *Magiszter*, 2006/IV. évfolyam, 3-4. szám, 140-141.

3 BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICSKÓ István – FERENC Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2014, 63.

4 OROSZ Ildikó: *Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után*. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Hatodik Síp, Budapest–Ungvár, 1992, 52.

5 Uo.

rendelkező nőknek két hónap szülési szabadság járt, ami után vagy visszament dolgozni, vagy elveszítette munkáját.⁶

A magyar óvodák, óvodai csoportok a Szovjetunió felbomlása előtt, a gorbacsovi politika hatására egyre szabadabbá váló légkör idején (ti. 1988/1989-től) indultak újra. A KMPSZ, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatai⁷ szerint Kárpátalján jelenleg a magyar nevelési nyelvű óvodák száma 86. Az óvodák listáján a magyar nevelési nyelvű óvodák, illetve azok a vegyes nevelési nyelvű óvodák szerepelnek, amelyekben magyar nyelvű csoport is működik. Az ukrán államiság első éveitől kezdve növekvő tendenciát mutat az óvodák száma. Az 1991/1992-es tanévben 63 magyar és 15 vegyes tannyelvű óvodáról tudunk.⁸

Az óvodai nevelésről szóló első részletes törvény 2001-ben jelent meg, Ukrajna függetlenségének 10. évében. 2002-ben az oktatás nemzeti doktrínájában olvashatunk a nevelés nemzeti irányelveiről, amelynek két alappillére az „állampolgári, illetve a hazafias nevelés”.⁹

Ukrajna nemzeti oktatásfejlesztési stratégiájában az óvodai nevelésről is szó esik.¹⁰ A stratégia vonatkozó részeit a következő pontokban foglalhatjuk össze:

- a korábban bezárt óvodák újbóli megnyitása és tevékenységük kiszélesítése a lakosság teljes elégedettségének elérése érdekében;
- az óvodáskorú gyermekek teljes, 100%-os integrálása az óvodai rendszerbe az óvodai oktatási munka sokszínűsítésével;
- az óvodák működéséhez elengedhetetlen szervezeti-pedagógiai, egészségügyi-higiéniai, oktatási-módszertani, valamint anyagi-technológiai körülmények megteremtése;
- a meglévő óvodai és kisiskolai oktató-nevelő folyamatok fejlesztése, továbbá új óvodák alapítása tulajdonjogra való tekintet nélkül, valamint olyan óvodai csoportok létrehozása, amelyekben a gyerekek csak egy bizonyos időtartamot töltenek egy-egy nap során;
- a meglévő óvodai nevelésről szóló módszertani segédletek és előírások folyamatos megújítása, felülvizsgálata tartalmi, formai, módszertani és oktató-nevelő szempontból.

Az óvodai nevelés fontosságát tehát az ukrán állam is elismeri és hangsúlyozza mint az oktatási rendszerbe való betagozódás első lépcsőfokát. Ennek megfelelően megteremti az óvodába járás elengedhetetlen anyagi és tárgyi feltételeit.

6 OROSZ Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Rákóczi-füzetek 36. PoliPrint, Ungvár, 2007, 250.

7 A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség honlapjának adatai. www.kmpsuz.uu.ua/oldal/ovodak.html (a letöltés ideje: 2015. január 10.)

8 BALOGH Lívია: „Előrelátó vagy, de mégis...” *Az óvodák tannyelvének megválasztása kisebbségi közegben*. In: HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 2009, 279.

9 BALOGH Lívია: i. m. 280.

10 Ukrajna elnökének 344/2013. számú, 2013. június 25-i rendelete.

Ukrajnában a gyerekek számára jelenleg kötelező az iskola előtti egy év eltöltése óvodai nevelés keretei között. S bár ez a rendelkezés megelőzte azt, hogy az óvodákban lehetővé tegyék a gyerekek befogadását, az ukrán oktatási tárca adatai szerint 2009 és 2011 között országos szinten 7,9%-kal¹¹ növekedett az óvodai nevelésben részt vevő gyerekek aránya.

Az óvodai nevelés törvényi szinten kötelezővé tétele 2010. július 6-ra datálható, amikor változásokat eszközöltek az óvodai nevelésről szóló törvényben. Ezzel a reformmal Ukrajna azon kevés ország között említhető, ahol kötelező az óvodai nevelésben való részvétel (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat: Országok, amelyekben kötelező az óvodai nevelésben való részvétel¹²

Ország	Óvodában kötelezően eltöltendő idő
Ausztria	1
Dánia	1
Magyarország	1
Izrael	1
Kazahsztán	1
Hollandia	1
Lengyelország	1
Szerbia	1
Ukrajna	1

Az óvoda is szerves része az oktatási rendszernek, így erre az iskola előtti oktatási formára is érvényes az, hogy az állampolgárnak joga van megválasztania az oktatás nyelvét. Ha megfelelő számú szülő kéri, hogy gyermekét magyar nyelvű csoportba, osztályba szeretné járatni, a hatóságoknak meg kell szervezniük a magyar nyelvű oktatást. A törvény nem nevezi meg pontosan, hogy hány kérelem tekinthető megfelelő számúnak, s ez megnehezítheti ennek a jognak az érvényesítését, ám az óvodai és iskolai csoportok, osztályok megnyitására vonatkozó miniszteri rendeletek szerint városokban 8, falvakban 5 szülő kérelme esetén indítható csoport vagy osztály.¹³

Kárpátalja Ukrajna lakosságának kb. 2,6%-át adja. Vajdaság a Szerb Köztársaság területének és lakosságának több mint egyötödét adja. Kárpátalja a 2001-es népszámlálás időpontjában 17 közigazgatási egységre, ezen belül 13 járásra és 4 ún. megyei

11 Lásd Ukrajna oktatási minisztériumának honlapján: www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/doshkilna-osvita

12 ORLOVA, I.: Ірина Орлова. Реформа освіти в Україні. Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ». (№8) 17 лютого 2013 року. Case Україна. Центр соціально-економічних досліджень, 2013, www.case-ukraine.com.ua/publications/reforma-osviti-v-ukra%D1%97ni-2/

13 BEREGSZÁSI Anikó – CSERNICKÓ István – FERENC Viktória: i. m. 41-42.

alárendeltségű városra volt felosztva.¹⁴ Településeinek száma 609, a Kárpátalján élő magyarok az Ukrajnában élő magyarok 96,8%-át adták 2001-ben.¹⁵ Vajdaság településeinek száma 464; három nagyobb tájegységre tagolódik, ezek: Bánát, Bácska és Szerémség. Közigazgatásilag hét körzetből áll: Észak-Bácska, Nyugat-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát és Szerémség körzetéből. Vajdaságban él a szerbiai magyarok 99%-a, ez a 2011-es népszámlálás adatai alapján 253 899 fő.¹⁶

A fent említett szempontok szerinti összehasonlításból megállapítható, hogy a két ország nem különül el élesen az oktatási törvénykezésben. A két ország hasonlóan törvénykezik; a nevelési elvekben fontosak az egyenlő feltételek, a család és az óvoda együttes munkája a gyermekek nevelésében, valamint az iskolára való felkészítés. Ukrajnában feladatokat, Szerbiában célokat fogalmaz meg a törvény. Különbözik viszont a két törvény a célok és feladatok megjelenésében, megfogalmazásában. Az ukrajnai óvodák számára feladatokat fogalmaz meg a törvény, mely feladatokhoz tartozik az állam (ti. Ukrajna) iránti szeretetre, az anyanyelv és az államnyelv iránti tiszteletre nevelés. A szerb törvény ilyen nemzeti jelleggel nem rendelkezik.

Az óvodai nyelvhasználatban is látható a különbség a két ország között: a nemzeti kisebbségek tagjainak a nevelés és oktatás anyanyelven való folytatásához való jogának leírásában (lásd 2. táblázat). Szerbiában törvény rendelkezik az óvodai nevelés nyelvhasználatáról, Ukrajnában pedig az óvodai nyelvhasználatot alkotmányi, illetve nyelvtörvényi keretekhez köti a hatályos oktatási törvény. Ukrajnában szavatolt a regionális vagy kisebbségi nyelven való oktatás, az ország oktatási jogszabályainak megfelelően. Mindezt azért érdemes kiemelni, mivel Ukrajna fennállása óta az oktatási törvények (amelyekből kettő született) nem, viszont az oktatást szabályozó jogszabályok, oktatási rendeletek annál változatosabbak.¹⁷ Emellett például a kisebbségi nyelvhasználatot védő egyik nemzetközi egyezményből, dokumentumból, a Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájából¹⁸ Ukrajna a minimumot vállalta,¹⁹ amellyel mintegy védelmi gátként élhet a dokumentumban megfogalmazott ajánlások vállalásával/betartásával szemben.

Az oktatási törvények szerint mindkét régióban működhet vegyes csoport az óvodai nevelésben. A vegyes jelző mindkét esetben fedhet vegyes korosztályú csoportot, azonban Ukrajnában vegyes nyelvű óvodai csoport nincsen, Szerbiában erre van törvényi lehetőség.

14 MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMP SZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, 2005, 12.

15 Uo. 21.

16 http://kitekinto.hu/karpat-medence/2012/12/01/fogynak_a_vajdasagi_magyarok_is/#.VWr82VL-rI54 Vö.: GÁBRITY Molnár Irén: *Szociológiai jelenségvizsgálatok a Vajdaságban*. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2011, 13.

17 Lásd például az ukrán oktatási minisztérium honlapján található, az óvodai nevelést szabályozó törvényeket, rendeleteket, jegyzőkönyveket, miniszteri leveleket stb.: www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/690/normativno_pravova-baza/ (a letöltés ideje: 2014. június 12.)

18 Részletesebben lásd: BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKÓ István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár, 2004, 35–50.

19 Uo. 54.

2. táblázat: Törvény által biztosított lehetőségek az óvodai nyelvhasználatban Ukrajnában és Szerbiában²⁰

Ukrajna	Szerbia
<p>Az óvodában a nyelvhasználat az alkotmányban és a nyelvtörvényben foglaltak szerint valósul meg.</p> <p>1. Az oktatás nyelvének szabad megválasztása. Az állampolgárok e törvény kereteiben realizálódó elidegeníthetetlen joga, az államnyelv kötelező, oly mértékű elsajátítása mellett, amely elegendő az ukrán társadalomba való integrálódáshoz.</p> <p>2. Ukrajna állampolgárai számára szavalt az állam- és a regionális vagy kisebbségi nyelvű oktatás. Ezt a jogot az iskola előtti gyermeknevelő intézmények, az általános középiskolák, az iskolán kívüli, a szakmai-műszaki, valamint a felsőfokú állami, illetve önkormányzati, magán, ukrán, illetve más oktatási nyelvű tanintézmények hálózatán keresztül biztosítják, melyeket a polgárok igénye szerint hoznak létre Ukrajnának az oktatásról szóló jogszabályainak megfelelően.</p>	<p>A nevelés és oktatás szerb nyelven folyik. A nemzeti kisebbségek tagjai számára a nevelés és oktatás anyanyelven történik, de lehet kétnyelvű vagy történhet szerb nyelven is, ha a szülők és gyámok legalább 50%-a úgy dönt.</p> <p>Az iskoláskor előtti nevelési-oktatási program egy része vagy a teljes program megvalósítható idegen nyelven is.</p> <p>Az idegen nyelvű nevelési-oktatási program módját és feltételeit a miniszter írja elő.</p> <p>Az óvodai intézmény alapszabálya meghatározza a nevelői-oktatói munka nyelvét, az óvodai program pedig a megvalósítás módját.</p> <p>A kétnyelvű óvodai csoportokban a nevelő-oktató munka a jelen törvénnyel megszabott létszámnál 10%-kal kevesebb gyermekkel folytatható.</p>

A két régióban az óvodai nevelés a gyakorlatban – főként az iskolai előkészítés idején – az óvodában eltöltött időben különbözik: Kárpátalján a gyerekek jellemzően egész nap, 10 órán át tartózkodnak az óvodában. Vajdaságban két forma: óvoda és napközi a legelterjedtebb. Ezek közül az óvoda a délelőtti órákban (magas gyereklétszám esetén délelőtti és délutáni váltásban) ad lehetőséget a gyerekek óvodai foglalkoztatására. Ez azt jelenti, hogy az étkezés tízórára (avagy uzsonnára) korlátozódik, illetve nincs csendes pihenő. A napköziben a gyerekek egész napos munkarendben tartózkodnak az óvodákban. Kárpátalján az ún. „korotkotrevale” (rövid időtartamú), vagyis rövidített munkarendű csoport az, amely megfeleltethető a vajdasági óvodának az óvodában eltöltött idő alapján. Ezt a megoldást használja a helyi oktatási osztály például a roma nemzetiségű gyerekek óvodai nevelésbe való bekapcsolására, mivel esetükben az óvodai költségek kifizetése nehézségekbe ütközik, továbbá nehézkes az intézményes nevelésbe való bevonásuk. Az óvodai nevelésben részt vevők számára az étkeztetésért szükséges fizetni, melyet az állam támogat – így a szülők nem a teljes

²⁰ Lásd: Szerbia: Törvény az iskoláskor előtti nevelésről és oktatásról, 2010. 5. szakasz; Ukrajna: Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól, III. fejezet, 20. cikk.

összeggel járulnak hozzá a gyerekek étkeztetéséhez. Mindkét régióban ez a gyakorlat. A beregszászi járásban 2011-ig egyetlen roma gyerek sem járt óvodába. Az óvodai nevelés kötelezővé válása után 3-4 órás csoportokat nyitottak (12-öt), melyekben három hónapon keresztül foglalkoztak a gyerekekkel (a program 497 roma gyereket érintett). *„Természetesen ez nem tekinthető teljes jogú óvodai nevelésnek, de legalább alapkészségeket fejleszt, a gyerek társaságban van, beszélget társaival, játszik stb.”*²¹

Kárpatálján az óvodák az adott város vagy falu esetén a helyi önkormányzat, illetve a járás fenntartó alá tartoznak, de mindegyik önálló. Vajdaságban ezek az óvodák, napközik intézményekbe tömörülnek. A Magyar Nemzeti Tanács adatai szerint a 144 óvoda/napközi 24 intézmény keretén belül működik.

A vizsgálatban megkérdezett pedagógusok, valamint egy-egy köztisztviselő válasza alapján elmondható, hogy mindkét helyszín (ti. Kárpatálja és Vajdaság/Délvidék) az állami programok, tervek mellett vagy ellenére sajátos, helyspecifikus jelleggel működik a mindennapokban.

Szerbiában a 2006-os alkotmány külön részben garantálja a nemzeti kisebbségi jogokat. Részletesen szabályozza és felsorolja a jogokat, azzal együtt, hogy van egy kiegészítő rendelkezése, miszerint Vajdaság Autonóm Tartomány elfogadhat egyéb jogszabályokat, amelyek serkentik a nemzeti kisebbség jogainak megvalósulását. Ez azt jelenti, hogy azok a kisebbségek, amelyek a tartomány területén élnek, esetleg valamilyen plusz jogokkal is rendelkezhetnek. Akár több joggal azokhoz képest, akik nem a tartomány területén élnek. A középiskolai oktatás így elsősorban tartományi hatáskör alá esik, s nem az állami oktatási minisztérium hatásköre alá. Az óvodai nevelés s vele együtt az általános iskolai oktatás azonban továbbra is köztársasági hatáskör. Az óvodákban használt B-modell, esetenként kiegészítve az A-moddal helyi szinten lehetővé teszi – a készségfejlesztésen belül – az óvónők számára a nevelési tartalom bizonyos szintű meghatározását.

Ukrajnában a jelenleg érvényben lévő óvodai program használatakor szintén ugyanez figyelhető meg a gyakorlatban. Az óvodai nevelés a nemzeti kisebbségek, így a magyarok figyelembevétele nélkül zajlik országos szinten. A fentebb említett helyspecifikus jelleg Kárpatálján mutatkozik meg, lévén az országnak ebben a megyéjében élnek a magyarok. A Beregszászi Járási Oktatási Osztályán (mely különálló Beregszász város oktatási osztályától) készített interjúból kiderül, hogy törekednek a kompromisszumok keresésére. *„A jelenleg érvényben lévő új program, mely az óvodai nevelés alaprogramja, rendkívül összetett, különböző készségek fejlesztését tűzi ki célul, azonban látszik, hogy nem megvalósítható. Ezt a programot kijevi szakemberek dolgozták ki, akik nem jártak még Kárpatálján, és nem jártak még Beregszászban... Nagyon nehéz a mi járásunkban... Mint mondtam, a tervet tudósok készítették, rengeteg vita övezi ezt a tervet az utóbbi két évben... a központi állami elvárás, hogy a tervek [ti. az óvónők napi munkaterve a foglalkozásokról] ukrán nyelven készüljenek, itt a járásban mi nem várjuk el [Beregszászban s Kárpatálja többi helységében is igen]. Tehát mond-*

21 A Beregszászi Járási Oktatási Osztály közlése.

hatni, kompromisszumot keresünk... Magát a tartalmat a nevelők választják ki, a mi elvárásunk az alapkészségek fejlesztése: kreativitás, megismerés, nyelvi, érzelmi stb.” Kárpátalján (illetve a Délvidéken is) érdemes lenne tehát még inkább ezekre a kompromisszumos lehetőségekre támaszkodva gondolkodni az anyanyelvi nevelésről.

Ukrajnában az óvodáskorú gyerekek száma, illetve az óvodába íratott gyerekek száma jelentős mértékben eltér. Az országban a 2009–2010-es évben a gyerekek óvodai nevelésben való részvétele 53%-os volt, miközben az óvodák felében a létszám meghaladta az egyes óvodák befogadóképességét.²² Az óvodáskorú gyerekeknek tehát körülbelül fele vett/vesz részt óvodai nevelésben, bár ez az arány az utóbbi években növekedni látszik. A 2010-ben kötelezővé tett ún. iskolai előkészítő egyéves óvodai nevelésben való részvételt kíván az ukrajnai gyerekektől. Az ukrán államnak ez a háttérrel több okból sem valósul meg teljesen a gyakorlatban, ezek közül az egyik fő ok a már említett befogadóképesség problémája; a másik ok, hogy bár kötelező az óvodai előkészítő, mégsem szankcionálják a kimaradást, a be nem iratkozást. Tehát nem jár következménnyel az iskolai életút kezdetén, ha valaki nem járt előtte óvodába. Nem mellékes tény, hogy objektív okok miatt nem is járhat, hiszen a helyhiány miatt óvodába fel nem vehető gyerek vagy szülei nem szankcionálhatók. Nem működik másként ez a helyzet Kárpátalján sem.

A Kárpátalján és a Vajdaságban végzett kutatásokról

A válaszadók között 330 szülő (2012-ben 78, 2015-ben 252), 15 pedagógus (8 kárpátaljai, 7 vajdasági) volt. A szülők kérdőívet töltöttek ki (zárt és nyílt kérdéseket tartalmazókat), a pedagógusok félig strukturált interjúk segítségével szolgáltattak meg.

A szülők által kitöltött kérdőívek adatait SPSS statisztikai adatelemző programban sikerült rögzíteni, majd később egyszerű lekérdezéssel, frekvenciaanalízissel (frequency), illetve keresztábra-analízissel (cross tabs) elemezni. A nyílt kérdésekre érkezett válaszokat szintén e programban rögzítettük, majd a válaszok tartalmától függően csoportokba rendeztük. Az egyes csoportokat sorszámmal ellátva s a tartalmi csoportok gyakoriságának számszerűsítése nyomán megállapíthatóvá vált a kapott válaszokból az együttes előfordulási arány.

Beregszászban 2012-ben, Szabadkán és környékén 2014-ben az óvodapedagógusokkal készült interjúkban a megkérdezettek az óvodai nevelésről, annak nyelvéről nyilatkoztak (Beregszász 8, Szabadka és környéke 7 óvónő).

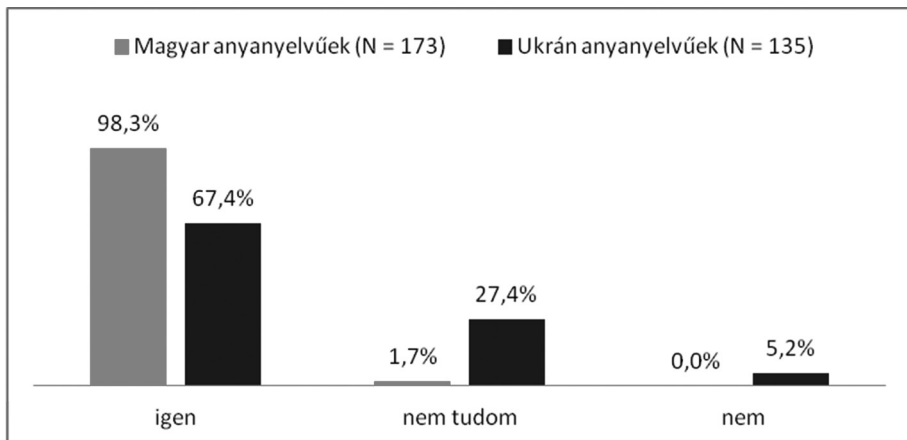
Kárpátalján Beregszászban a 4., a 6., a 18. és a 19. számú óvodák óvodapedagógusaival készült interjú. Délvidéken két kistérségből (Tiszapart és Észak-Bácska), Szabadka, Mohol és Kispiac településeken dolgozó óvónők válaszoltak a vizsgálat során.

22 ORLOVA, I.: Ірина Орлова. Реформа освіти в Україні. Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ». (№8) 17 лютого 2013 року. Case Україна. Центр соціально-економічних досліджень, 2013, www.case-ukraine.com.ua/publications/reforma-osviti-v-ukra%D1%97ni-2/

Eredmények

Kárpátaljai magyar és ukrán szülők

A szociolingvisztika felől közelítve a nyelvcseré-nyelvmegtartás folyamatában fontos tényező az iskolarendszer megléte. A fent említett hálózat fontosságáról, veszélyhelyzetben létéről vagy nemlétéről, illetve megszűnéséről szóló szülői válaszok ezért is bírnak jelentőséggel. Az iskolarendszer hiánya ugyanis pozitívan befolyásolja a nyelvcserét.²³ Bár a nyelvcseré előrehaladott állapota nem feltétlenül jár együtt az etnikai öntudat csökkenésével – Hansen²⁴ kutatásai szerint az emigráns közösségek harmadik generációjánál az etnikai öntudat inkább nő, mint csökken –, ám a nyelv visszaszorulásával mindenképp. Továbbá a fent említett kutatás is emigráns közösségről, nem pedig őshonos kisebbségről szólt, mint amilyen a kárpátaljai magyarság is, s amelyet éppen ebből az okból kifolyólag nem kezelhetünk azonos módon.

1. ábra: Fontos-e az anyanyelvű (magyar) iskolahálózat megléte, fennmaradása Kárpátalján? (a kérdésre válaszolók százalékában)

Az óvoda nevelési nyelvének megválasztása kapcsán készült és kitöltetett kérdőív eredményeiből a továbbiakban a tanulmány témájához kapcsolódó (ti. az anyanyelvi oktatáshoz való jog az óvodai nevelésben) kérdésekről esik szó. A szülői válaszok alapján az anyanyelvi (magyar nyelvű) óvoda- és iskolahálózat meglétének fontosságáról, illetve a létét esetlegesen veszélyeztető tényezőkről is képet kaphatunk. Az alábbiakban mindezeket a megkérdezett szülők anyanyelvének függvényében mutatjuk be.

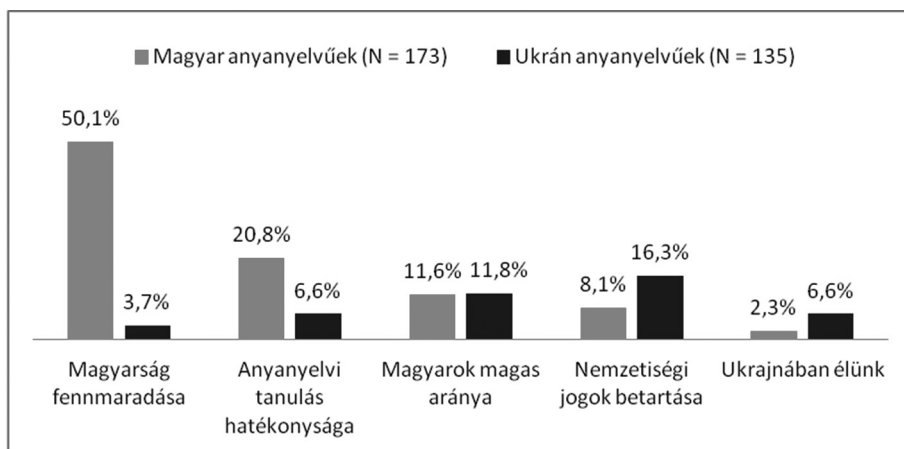
23 FISHMAN, J. A.: *Language loyalty in the United States: The maintenance and perpetuation of non-English mother tongues by American ethnic and religious groups*. Mouton, The Hague, 1966. Idézi: BORBÉLY Anna: A nyelvcseré folyamata és kutatása. *Nyelvtudományi Közlemények*, 98. 2001, 200.

24 HANSEN, M. L.: *The third generation in America*. Commentary 14. 1952, 441. Idézi: BORBÉLY Anna: A nyelvcseré folyamata és kutatása. *Nyelvtudományi Közlemények*, 98. 2001, 204.

Az elemzéshez a magyar és az ukrán anyanyelvű szülők válaszai nyújtottak alapot. A megkérdezettek közül 18 fő (a válaszadók 5,4%-a) az orosz, a kettős, esetleg hármas anyanyelvet jelölte meg válaszáda során, illetve előfordult a kárpátaljai anyanyelvű adatközlő is. Az elemzés során ezeket az adatközlőket kizártuk.

A magyar iskolahálózat meglétét és fontosságát Kárpátalján a megkérdezett szülők anyanyelvüktől függetlenül fontosnak tartják, azonban változó arányban (vö. 1. ábra). A magyar anyanyelvű szülők majdnem mindegyike (98,3%-uk), míg az ukrán anyanyelvű szülők kicsit több mint kétharmada (67,4%-uk). Jelentősen alacsony (1,7%) azoknak a magyar anyanyelvű válaszadóknak az aránya, akik e kérdésre nem tudtak válaszolni. Az ukrán anyanyelvű szülők több mint negyede (27,4%) nem tudott válaszolni arra a kérdésre, fontos-e a magyar nyelvű oktatási hálózat megléte Kárpátalján. A magyar anyanyelvű szülők közül senki nem nyilatkozott úgy, hogy ne tartaná fontosnak Kárpátalján a meglévő magyar nyelvű oktatási hálózat meglétét, fennmaradását. Az ukrán anyanyelvű szülők közül minden huszadik válaszadó (5,2%) nem tartja fontosnak az említett oktatási hálózat meglétét.

A fent tárgyalt kérdés az anyanyelvhasználathoz való jogok kapcsán abban a tekintetben releváns, hogy az említett jogok meglétén túl a vizsgált közösség oktatási hálózatához fűzött viszonya meghatározó szerepet tölt be annak fennmaradása szempontjából. Ebből a szemszögből vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy a magyar anyanyelvű szülők majdnem mindegyike, míg az ukrán anyanyelvű szülők kétharmada tartja fontosnak Kárpátalján a magyar oktatási hálózat meglétét, fennmaradását.

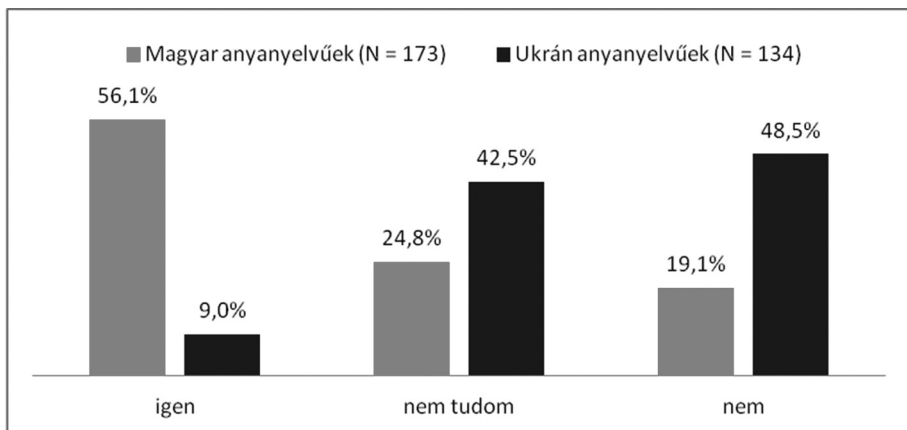

2. ábra: Az anyanyelvi (magyar nyelvű) iskolahálózat fontosságával kapcsolatos motivációcsoportok (a kérdésre válaszolók százalékában)

Az anyanyelvi iskolahálózat fennmaradásával kapcsolatos szülői válaszok ún. motivációcsoportokba rendezhetők a válaszokban megjelenő tényezők mentén. A kérdésre, hogy miért tartják fontosnak az anyanyelvű (magyar nyelvű) iskolahálózat meglétét Kárpátalján, ezt a megkérdezett szülők a magyarság fennmaradása, az

anyanyelven való tanulás hatékonysága, a Kárpátalján élő magyarok magas aránya, a helyi nemzetiségi jogok betartása, illetve az „Ukrajnában élünk” motivációval indokolták a 2. ábrán bemutatott arányok szerint. A magyar anyanyelvű szülők mindezt főként a magyarság fennmaradása, illetve az anyanyelvi tanulás hatékonysága okán tartják fontosnak. A nemzetiségi jogok betartása szempontjából meglévő/fenntartott magyar nyelvű oktatási hálózat megléte Kárpátalján az ukrán anyanyelvű adatközlők szemében kétszer annyira fontos (16,3%), mint a magyar anyanyelvű szülők (8,1%) szemszögéből nézve. Mindebből arra is következtethetünk, hogy az ukrán anyanyelvű szülők a tárgyalt oktatási hálózat meglétét a nemzetiségi jogok betartása szempontjából tartják inkább fontosnak, mint például a magyarok fennmaradása vagy az anyanyelvi tanulás hatékonysága szempontjából.

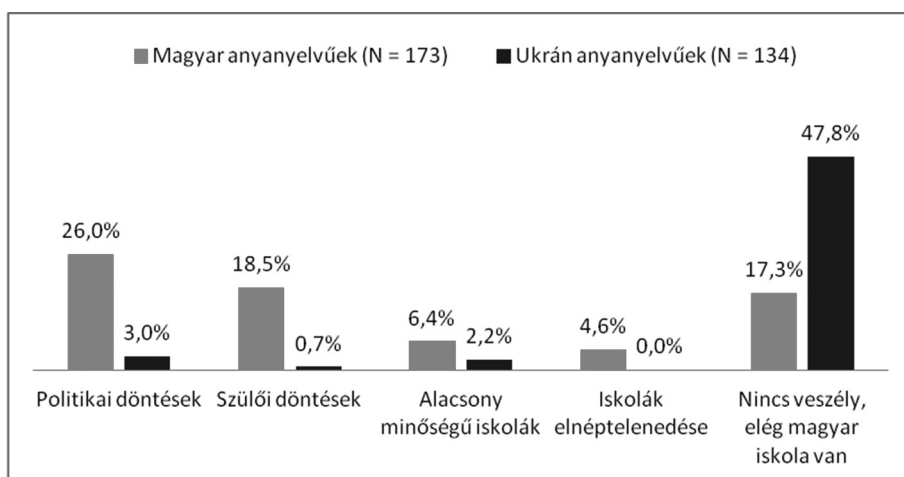
Az oktatási hálózat meglétével kapcsolatosan a szülők arról is nyilatkoztak, veszélyben érzik-e annak fennmaradását, meglétét Kárpátalján, Ukrajnában. A kapott válaszok alapján elmondható, hogy a magyar anyanyelvű szülők kicsit több mint fele (56,1%) igen, míg az ukrán anyanyelvű szülők kicsit kevesebb mint fele (48,5%) nem érezte a vizsgálat időpontjában úgy, hogy a magyar oktatási hálózatot Kárpátalján veszély fenyegetné (3. ábra).

3. ábra: Veszélyben van-e a magyar nyelvű iskolahálózat megléte Kárpátalján?
(a kérdésre válaszolók százalékában)

Az anyanyelvi iskolahálózatot esetlegesen veszélyeztető faktorokról is nyilatkoztak a megkérdezettek. A kapott válaszok öt fő motivációcsoportba sorolhatók (4. ábra). Ezek közül négyben jelennek meg veszélyt jelző tényezők, amelyek a következők: politikai döntések, szülői (a tannyelv, a nevelési nyelv megválasztásával kapcsolatos) döntések, a meglévő magyar iskolák alacsony minősége, valamint az elnéptelenedés az iskolákban. Az ötödik csoportban kaptak helyet azok a válaszok, amelyek szerint semmilyen veszély nem fenyegeti a meglévő oktatási hálózatot, miután elegendő a magyar iskolák száma Kárpátalján.

A magyar anyanyelvű szülők válaszi alapján a leginkább az ukrán politikai döntések befolyásolhatják negatíván a magyar nyelvű oktatási hálózat jövőjét Kárpátalján, ezt követi a szülői döntések hatása. Ez azt jelenti, hogy a szülők által egyre nagyobb arányban választott ukrán tannyelv ugyanúgy veszélyes lehet a magyar iskolahálózat meglétére Kárpátalján. A meglévő jogok és intézményhálózat ugyanis önmagában nem garantálja a magyar nyelv, a magyarság s jelen esetben a magyar oktatási hálózat megmaradását a térségben, ha erre nem mutatkozik igény a szülők részéről. A magyar iskolák alacsony minősége és elnéptelenedése ugyanígy veszély forrását képezi a magyar anyanyelvű válaszadók szerint. Az ukrán anyanyelvű szülők majdnem fele (47,8%) gondolta úgy, hogy elegendő, illetve megfelelő a magyar iskolák száma, aránya Kárpátalján, így a magyar oktatási hálózat meglétét nem fenyegeti veszély.

4. ábra: Motivációs csoportok az anyanyelvi iskolahálózat veszélyeztetettségével kapcsolatban (a kérdésre válaszolók százalékában)

Kárpátaljai és vajdasági óvónők

A tannyelv kérdésköre a kisebbségi közösségek – így a határon túli magyarok – életében döntő jelentőségű az adott beszélőközösség fennmaradásához. Ezt a megkérdezett óvónők, óvodapedagógusok is így látták. Az anyanyelvű (itt: magyar nyelvű) oktatási hálózat meglétének fontosságát emelték ki a Kárpátalján megkérdezett szülők, s nem tettek másként (nemzetiségtől függetlenül) a beregszászi és a délvidéki óvónők sem. Az iskolahálózat megléte és a magyarság egyértelmű fennmaradása közé nagyjából mindkét régióban egyenlőségelet tettek az adatközlők.

Beregszászban a magyar értékek, hagyományok s elsősorban a magyar nyelv továbbadása miatt tartották fontosnak a magyar nyelvű intézményesített képzést. „Hát, hogy továbbvigyük a kultúránkat, ne hagyjuk el, azért valamit csöpögtessünk bele a gyerekekbe. S ha mindenki ukrán oviba járna, akkor már utána ukrán iskolát válasz-

*tanának, s így tovább...*²⁵

Továbbá az egyik óvónő kiemelte, miért fontos a magyar környezetből érkező gyerekek számára a magyar nevelés: „*Látom, hogy nagyon megsínylik a gyerekek, amikor ott csak orosz/ukrán óvónő van, és ugye csak ukránul beszél a gyerekekhez, s akkor a gyerek olyan bizonytalan, nem érti, mit szólnak hozzá, mit mondanak neki. S akkor ugye mit? ...sír, s akkor az ember ilyenkor gondolkodik, hogy hoppá, azért csak kell a magyar! Ugye? Igen, hát hogy hiába akarnám, hogy megtanulja [ti. az ukránt], de nem úgy, hogy csak bevágjuk az ukrán csoportba, s akkor nesze neked, rögtön tódul rád az ukrán nyelv. Nem, igenis szükség van arra, hogy a gyerek magyarul kezdjen, magyarul. S aztán pedig folyamatosan, szépen megtanulja az ukránt.*”²⁶

Szabadkán és környékén a tannyelv szerepéről a magyarok életében az identitásformálás, a magyar nyelv fejlesztése, a hagyományörzés, illetve a magyarság megmaradása tárgykörben fejtették ki gondolataikat a megkérdezettek. „*Szerintem az, hogy a hagyományait megőrizzük, ezzel, hogy a magyar nyelvet használjuk [ti. tannyelvként, nevelési nyelvként is]. Szerintem az, hogy ne felejtjük el, hogy kik vagyunk.*”²⁷

„*Nagyon fontos az anyanyelvi oktatás, hogy a gyerek megtanuljon anyanyelvén gondolkodni, és mindaz, ami ahhoz tartozik. A magyar nyelvhez, a magyar kultúrához, hogy ezt megtanulja, hogy ezt a magáévá tegye, mert ha valójában, ha nemzeti identitása kialakul, akkor tudja meg igazából, hogy ő kicsoda. Fontosnak tartom. Volt erre példa egyébként, pont az a kislány, akinek nem magyar az anyanyelve, hanem horvát, és amikor elkerült az iskolába egy szerb közösségbe, akkor nem tudta, hogy ő kicsoda. Azt mondta, hogy én nem vagyok magyar, én nem vagyok szerb, de ki vagyok én akkor? Tehát ez egy ilyen identitás zavart idéz elő a gyermekben, úgyhogy szerintem nagyon fontos, hogy ő tudja, hogy ő hová tartozik, hogy ő kicsoda, és hogy ezt ebben a korban ki kell alakítani, és ezt a kultúrát, ami az ő anyanyelvéhez tartozik, ezt meg kell hogy ismerje.*”²⁸

Beregszászban is fontosnak tartják s az asszimiláció ellenszereként értékelik a magyar iskolahálózat meglétét. „*Azért, hogy a magyar nyelvet tudjuk továbbvinni és támogatni, hogy minél nagyobb, mi is szeretnénk, hogy minél több gyerekünk legyen. Mert ha vannak sok gyerekek, akkor van óvoda is, s úgy iskola is. Csak sajnós az iskolába már kevesebbek a magyar iskolába a gyerekek, mint amennyinek kellene lenni. Mert minálunk még vannak gyerekek, eljönnek, itt vannak az óvodába, de már iskolába már inkább ukránba adják, hogy nekik a jövőjük, a további fejlődés ugye, mindenhol az ukrán nyelv a kötelező.*”²⁹

Délvidéken is meghatározó elemként tekintenek rá: „*Hát magyarok vagyunk, vannak gyökereink, saját anyanyelvünkkel szeretnénk érvényesülni.*”³⁰

25 4_2012_Beregszász. (Az interjú kódolása: sorszám_interjúkészítés éve_óvoda helyszíne.)

26 2_2012_Beregszász.

27 12_2014_Mohol.

28 10_2014_Szabadka.

29 8_2012_Beregszász.

30 11_2014_Mohol.

A fentiekből kiindulva Kárpátalján, Beregszászban főként a szülői tannyelv választási döntések nyomán érzik a válaszadók a magyar nyelvű oktatási intézmények megletének veszélyeztetettségét. Délvidéken pedig az emigráció, illetve az alacsony születésszám adhat okot az aggodalomra. „*A magyar lakosság állandóan fogy: kivándorlás, kevesebb gyerek születik. Most még ez a gazdasági helyzet is hozzájárul, úgyhogy folyamatos kivándorlás van. [...] Nemcsak a magyar lakosság, de mivel most a magyaroknak nagyobb a lehetőségük a vándorlásra (kettős állampolgárság), s így mennek is jobban. S ez azt vonja maga után, hogy egyre kevesebb a magyar gyerek. Mikor ide jöttem 12 éve, ebben a csoportban 40 gyerek volt, most 23 van, s nem mind magyar.*”³¹

A Kárpátalján és Vajdaságban készült interjúk alapján elmondható, hogy az óvodnők, óvodapedagógusok mindkét régióban a helyi magyar közösségek asszimilációja elleni legfőbb védjegynek tartják a nevelési és/vagy a tannyelv szerepét. Az óvodák magyar csoportjaiban igyekeznek fejleszteni a gyerekek anyanyelvét, emellett a helyi feltételeknek megfelelően megismertetni a magyar hagyományokat, ünnepeket a gyerekekkel, ami identitásformálásukban játszik fontos szerepet. A kérdőíves felmérések adatai, valamint az interjúk alapján pedig megállapítható, hogy a szülők is fontosnak tartják a gyerekek szellemi s egyben nyelvi fejlesztését is az óvodai vagy napközis nevelés során. A népességi, gazdasági mutatók, valamint a korábbi és jelenlegi háborús helyzet okán azonban mindkét helyszínen aggodalomra adhat okot a magyar iskola-hálózat jövőjének bizonytalansága.

Összefoglalás

A jelen tanulmány alapját képező kérdőíves és interjúk kutatás célkitűzése az volt, hogy a nyelvi szempontból kevésbé kutatott óvodai nevelésre irányítsa a figyelmet; ezáltal rávilágítson az anyanyelvi nevelés fontosságára a köznevelési rendszer elsődleges színterén. Mindezek tárgyalásához szükséges az ukrán oktatási rendszer releváns területének ismertetése. Az ország fennállása óta hozott oktatási törvények nem, az állami nyelvpolitikai koncepciók azonban – melyek az oktatást is befolyásolják – annál inkább változatos képet mutatnak. Ukrajna nemzetépítő jellege nyomon követhető az oktatáspolitikáját meghatározó irányelvek mentén is, amelyek szerint az ország az európai oktatási térhez való felzárkózást, a képzési kínálat bővítését, a piaci versenyképességet, az állampolgári egyenlőséget stb. deklarálja, ugyanakkor igyekszik az ukrán mentalitást és kultúrát erősíteni az oktatás minden szintjén, beleértve már ennek intézményes keretét, az óvodát is. Az ukrán oktatási minisztérium nem tesz különbséget a különböző nemzetiségű és/vagy anyanyelvű gyerekek között az óvodai nevelésben, s ez az oktatásnak ezen a szintjén (is) nehézséget jelent a kimenetnél. Itt fontos még megjegyezni, hogy az óvodáknak nehézséget okoz az ukrán nyelvpolitikai, tannyelvpolitikai koncepciók követése.

31 14_2014_Szabadka.

A 2012-ben és 2015-ben végzett kérdőíves és interjú kutatás eredményeiből készített fenti tanulmányban az anyanyelv használatával kapcsolatos jogokról esett szó. Ezeknek a tárgyalása abban a tekintetben releváns, hogy az említett jogok meglétén túl a vizsgált közösség oktatási hálózathoz fűződő viszonya meghatározó szerepet tölt be annak fennmaradása szempontjából. Ebből a szempontból vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy a magyar anyanyelvű szülők majdnem mindegyike, míg az ukrán anyanyelvű szülők kétharmada tartja fontosnak Kárpátalján a magyar oktatási hálózat meglétét, fennmaradását. Az ukrán anyanyelvű szülők a tárgyalt oktatási hálózat meglétét a nemzetiségi jogok betartása szempontjából tartják inkább fontosnak, nem annyira a magyarok fennmaradása vagy az anyanyelvi tanulás hatékonysága szempontjából – ez utóbbiak a magyar anyanyelvű válaszadóknál szerepeltek jelentősebb mértékben. A magyar anyanyelvű szülők kicsit több mint fele (56,1%) igen, míg az ukrán anyanyelvű szülők kicsit kevesebb mint fele (48,5%) nem érezte a vizsgálat időpontjában úgy, hogy a magyar oktatási hálózatot Kárpátalján veszély fenyegetné akár az ukrán politikai döntések, akár a szülők tannyelvvvel kapcsolatos döntései nyomán.

A nyelvhasználattal kapcsolatos jogok megléte azonban önmagában nem garantálja a nyelv használatát, annak fennmaradását. Nem elég a jog, a nyelvet használni kell. Kiss Jenő szerint a nyelvek jövőjét döntően két tényező határozza meg. Egyrészt a piac, másrészt az, hogy használja-e a közösség saját országában a társadalmi élet minden szintjén és színterén az anyanyelvét – vagy bizonyos területeket átenged egy másik nyelvnek.³²

Az óvodai nevelés meghatározói szereplői a gyerekek (és szüleik) mellett az óvónők, az óvodapedagógusok. A nevelés és az oktatás nyelvről alkotott megnyilvánulásaikban – Beregszászban és Szabadka környékén is – a nevelési és/vagy tannyelv szerepét a helyi magyar közösségek asszimilációja elleni legfőbb védelemnek tartják.

32 Kiss Jenő: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány*, 2009/1. 71.